

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРВИННОГО ЗАЛЮДНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НИЖНЬОГО ПОДУНАВ'Я

Сминтина О.В.

Кафедра археології та етнології України, Історичний факультет, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Єлісаветинська 12, Одеса, Україна 65082

smyntyna_olena@onu.edu.ua

Перші кроки дослідження пам'яток найдавнішої культури в українській частині Нижньодунайського регіону (сучасний Ізмаїльський, Болградський та Кілійський райони Одеської області) було зроблено лише у 50-х роках ХХ ст. В результаті ретельного археологічного обстеження даної території було відкрито та розкопано значну кількість поселень енеоліту – раннього залізного віку, результати дослідження яких стали підґрунтям для реконструкції культурно-історичних та соціально-економічних процесів цих часів. В той же час, на відміну від суміжних території України, Молдови, Румунії та Болгарії, пізньопалеолітичні та ранньомезолітичні пам'ятки в цьому регіоні до нашого часу не відомі. В зв'язку з цим доцільним уявляється звернути увагу на проблему первинного залюднення території сучасного Українського Нижнього Подунав'я.

Сучасна джерельна база дозволяє припустити, що найдавніші мешканці в цьому регіоні з'являються в пізньому мезоліті, який співвідноситься з бореальним періодом голоцену. Джерельна база для реконструкції матеріальної культури, господарства та побуту їх мешканців кількісно дещо обмежена – тут відкрито лише п'ять поселень цього часу: Мирне, Мирне 2, Мирне 3, Васиївка (у одноіменних сіл Кілійського району) та Залізничне (у с. Залізничне Болградського району). В той же час слід підкреслити виключну репрезентативність цих матеріалів в контексті дослідження пізньомезолітичної культури всієї степової України: колекція крем'яних артефактів Мирного (20.6 тис. виробів) посідає за кількістю знахідок перше, а Залізничного (7.7 тис. виробів) четверте – після Мирного, Гіржева (Великомихайлівський район Одеської області) та Абузової балки (Вознесенський район Миколаївської області) – місце в правобережному степу. Крім того, матеріали базового табору в Мирному є фактично унікальними джерелами для відтворення культури життєзабезпечення населення цього регіону. Культурний шар було виявлено лише на двох зі згаданих поселень – в Мирному та в Залізничному; на решті поселень було проведено збори підйомного матеріалу.

Колекції крем'яних виробів всіх трьох поселень своєрідним чином поєднують специфічні риси двох культурних традицій, які визначали напрямок етногенетичних процесів на терені всієї правобережної частини степової зони України – кукрекської та гребениківської. Ця інтеграція досить добре простежується за результатами як первинного розщеплення кременя, так і його вторинної обробки (Табл. 1).

Таблиця 1. Результати первинного розщеплення кременя (*до категорії відщепів в колекції Василівки віднесені також дрібні лусочки та інші відходи виробництва: **зколи оновлення нуклеусів Мирного в залежності від співвідношення ширини та довжини виробу віднесені також дрібні лусочки та інші відходи виробництва).

Назва виробу	Мирне [1]		Мирне 2 [2]		Мирне 3 [3]		Василівка [4]		Залізничне [5]	
	екз.	%	екз.	%	екз.	%	екз.	%	екз.	%
Сировина	386	1.9	3	2.2	43	5.3	1	0.5	59	0.8
Нуклеуси	462	2.2	8	5.8	22	2.7	2	0.93	46	0.6
Відщепи	7589	36.9	44	31.7	290	35.8	102*	47.7	1802	23.4
Пластини	9640	46.8	71	51.1	284	35.1	84	29.3	2675	34.7
Зколи оновлення нуклеусів	**		2	1.4	37	4.6	7	3.3	43	0.6
Відходи виробництва	2516	12.2	11	7.9	134	16.6	18	8.4	3086	40
Всього	20593	100	139	100	810	100	214	100	7711	100

Технологія первинного розщеплення кременю мешканців всіх згаданих пам'яток базувалася на утилізації одноплощадкових нуклеусів двох типів: олівцеподібних та сплюснених призматичних. Судячи за наявністю зколів оновлення нуклеусів та численних відходів виробництва, в тому числі й найдрібніших, на всіх поселеннях первинна та вторинна обробка кременя відбувалися безпосередньо на місці проживання.

Домінуючим типом зколів були пластини, серед яких переважали вироби шириною 0.6-1.2 см. На цьому тлі дещо відрізняється колекція Василівки, для артефактів якої характерною є виключна мікролітизація. На всіх пам'ятках значна кількість зколів використовувалася у виробничих операціях без додаткової обробки.

В колекціях абсолютної більшості пам'яток вироби із вторинною обробкою складають приблизно 13-17 % всіх артефактів, і лише в Залізничному їх вміст не перевищує 5 %. В усіх колекціях в цій групі вироби на пластинах та вироби на відщепі представлені приблизно рівною мірою (Табл. 2.).

Отже, своєрідне співіснування артефактів, які традиційно вважаються індикаторами принципово різних за цілою низкою технологічних параметрів традицій обробки кременю, може бути простежено фактично в усіх категоріях виробів. Відтак, жодна з розглянутих колекцій не може бути інтерпретована як “чистий” комплекс, характерний для певної культурної традиції. В результаті є всі підстави вважати, що мешканцями пізньомезолітичних пам'яток Української частини Нижнього Подунав'я були носії двох культурних традицій – кукрекської та гребениківської. Отже, в контексті встановлення шляхів залюднення регіону доцільним уявляється звернутися до проблеми етнічної території носіїв цих культурних традицій.

Проблема генетичного підґрунтя та території розселення носіїв культур кукрекського кола сьогодні по праву вважається однією з гостро дискусійних у вітчизняній археології та давній історії. Сьогодні більшість дослідників схильна розглядати Кукрек як складне в етнічному плані явище, що утворилося в результаті інтеграції низки епіграфетських культур Степового Причорномор'я [6]. За рядом ознак, зокрема, за морфологією вістер та типологією пластин з ретушню, інвентар пам'яток нижньодунайського регіону наближується до матеріалів поселень анетівської пізньомезолітичної культури кукрекського кола. На думку В.Н. Станко, ця традиція репрезентує заключну фазу еволюції місцевої культури, яка сформувалася в степовому Побужжі ще в середині пізнього палеоліту [7]. Протягом другої половини пізнього

палеоліту та в ранньому мезоліті відбувається цілком спадкова еволюція крем'яної індустрії її створювачів: зміни морфології артефактів анетівців носять виключно хронологічний характер. Наявність основних культуротворних елементів анетівського населення в Українському Нижньому Подунав'ї може пояснюватися суттєвим розширенням території проживання даного етносу та пересуванням окремих його носіїв чи цілих колективів далі на захід від основної етнічної території.

Таблица 2. Вироби із вторинною обробкою.

Назва виробу	Мирне		Мирне 2		Мирне 3		Василівка		Залізничне	
	екз.	%	екз.	%	екз.	%	екз.	%	екз.	%
Скребки	1191	43.2	12	54.6	86	60.1	12	42.9	139	38.2
Різці	263	9.5	1	4.6	3	2.1			65	17.9
Пластини з ретушшю	816	29.6	5	22.7	21	14.7	7	25	96	26.4
Геометричні мікроліти	147	5.3	2	9.1	14	9.8	3	10.7	24	6.6
Вістря	78	2.8	1	4.6	1	0.7			7	1.9
Відщепи з ретушшю	161	5.84	1	4.6	11	7.7	2	7.14	7	1.9
Пластини з підтісуванням	40	1.45					1	3.57	16	4.4
Долота	40	1.45			4	2.8			1	0.3
Комбіновані вироби	23	0.8					1	3.57		
Поодинокі форми					3	2.1	2	7.14	7	1.9
<i>Всього</i>	<i>2759</i>	<i>100</i>	<i>22</i>	<i>100</i>	<i>143</i>	<i>100</i>	<i>28</i>	<i>100</i>	<i>364</i>	<i>100</i>

Територія первинного формування гребениківської культури, як уявляється, теж виходить за рамки нижньодунайського регіону. Спроби пов'язати її витоки з носіями білоліської культурної традиції (мігрантами з-за Дунаю, які на рубежі дріасу III – пребореального періоду голоцену оселяються вздовж річки Сарата в центральній часті Дунай-Дністровського межиріччя) не знайшли підтримки у більшості фахівців в цій галузі [8]. Низка характерних рис крем'яної індустрії гребениківської культури дає підстави розглядати її як пізній хронологічний етап розвитку місцевої ранньомезолітичної царинсько-рогалицької традиції. На думку В.Н. Станко, центром її формування, скоріш за все, була Нижня Наддністрянщина; окремі поселення за межами цього регіону інтерпретуються цим дослідником як сліди пересувань невеликих мисливських колективів [9].

Отже, на сучасному рівні розвитку знань первинне залюднення Українського Нижнього Подунав'я постає результатом розширення в західному напрямку ареалів розселення носіїв анетівської та гребениківської культурних традицій, основна етнічна територія яких була пов'язана з центральними районами Північно-Західного Причорномор'я.

Підґрунтям процесу розширення ареалу проживання, скоріш за все, була необхідність пошуку нових джерел харчування, яка стає нагальною в пізньому мезоліті завдяки збільшенню густоти населення. На користь цього свідчить і принципова різниця між комплексами культури життєзабезпечення анетівського і гребениківського населення у Дністро-Дніпровському межиріччі, з одного боку, та в Українському

Нижньому Подунав'ї, – з іншого. Знайдені в Мирному серпи для зрізання трави та переважання серед остеологічних знахідок кісток молодняку тура дають вагомий підстави припускати, що мешканці цього поселення зберігали частку мисливської здобичі, протягом певного часу підготовуючи її. Таке ставлення до свого основного промислового виду в науці інтерпретується як прояв перших кроків в напрямку його доместикації [10].

Певна модифікація способів господарювання та багатство ресурсів природи, яка довгий час залишалася недоторканою, суттєво стабілізує життя перших поселенців краю. Комплекси їх матеріальної культури характеризуються рядом ознак, які вказують на значно вищий рівень осілости населення Українського Нижнього Подунав'я у порівнянні з іншими регіонами степової зони. Якщо в Степовому Причорномор'ї переважна більшість пізньомезолітичних пам'яток представлена підйомним матеріалом, кількість якого рідко перевищує сотню виробів, то в нижньодунайському регіоні концентруються два з чотирьох найбільш крупних поселень. Саме тут фіксується найпотужніший в степах культурний шар, що дає можливість встановити досить високу густоту знахідок на одиницю площі (11.4 знахідки на 1 кв.м. розкопаної площі в Мирному та 201.6 – в Залізничному). Судячи за результатами палеоекономічного моделювання, в Мирному життя тривало не менше 9 місяців (без урахування рослинної їжі та недиагностичної фауни). На значно вищий рівень осілости населення нижньодунайського регіону у порівнянні з іншими районами степової зони сучасної України вказує й створення мешканцями Мирного складної системи господарсько-побутових комплексів, до складу яких входили вогнища, пекарські ями, місця обробки кременя, місця споживання м'ясної їжі та, не виключено, легкі житла.

Багата кормова база не лише сприяла загальній стабілізації життя найдавніших мешканців Українського Нижнього Подунав'я, але й усувала можливість сутічок між носіями різних культур. Так, не викликає сумнівів факт спільного проживання анетівців та гребениківців на одному поселенні. При цьому лише в Мирному їх комплекси можна розрізнити планіграфічно, в абсолютній ж більшості випадків йдеться про єдину в цілому індустрію. Так, зокрема в Залізничному типово гребениківські трапеції та кукрекські вкладиші подекуди знаходяться в межах одного квадрату на рівні єдиного мікрогоризонту.

Слід, проте, підкреслити, що тенденція до інтеграції носіїв анетівської та гребениківської культурних традицій не є специфічною рисою саме нижньодунайського регіону і простежується, хоча і дещо меншою мірою, в матеріалах поселень Дунай-Дністровського та Дністро-Бузького межиріччя [11]. Цей факт дає підстави припустити, що процес взаємодії носіїв цих культур розпочинається практично з моменту їх утворення, а в Українське Нижнє Подунав'я проникає населення, добре пристосоване до сумісного проживання.

Підводячи підсумки аналізу культури найдавніших мешканців нижньодунайського регіону слід підкреслити, що анетівці та гребениківці населяли цю територію протягом відносно обмеженого проміжку часу. На рубежі пізнього мезоліту та неоліту їх поселення тут, як і в інших регіонах, зникають. Проте, на відміну від інших провінцій Степового Причорномор'я, де в середині – другій половині неоліту поширюються носії культурних традицій, генетично споріднені зі згаданими пізньомезолітичними, Нижнє Подунав'я залишається незаселеним протягом всього неоліту. Відсутність тут пам'яток, які б датувалися неолітичним часом, може пояснюватися специфікою гідрологічної та орографічної сітки даного регіону. В умовах кліматичного оптимуму голоцену рівень

зволоження території, що вивчається, значно збільшився, що сприяло суттєвій інтенсифікації діяльності річок та тимчасових водотоків і водоймищ різних рівнів. Не виключено, що значна вологість ґрунту зменшувала привабливість даного регіону для проживання.

Отже, факт просування в середині бореального періоду голоцену до Нижнього Подунав'я носіїв анетівської та гребениківської пізньомезолітичних культур центральних районів степової України можна розглядати як окремий епізод в історії освоєння даного регіону, який не мав вирішального впливу на подальший етнічний розвиток місцевого населення. Наступний етап освоєння Українського Нижнього Подунав'я співвідноситься з енеолітом, характеризується дещо іншим напрямком культурних зв'язків та має бути предметом окремого розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Станко В.Н. Мирное. Проблемы мезолита степей Северного Причерноморья. - К., 1982. - 176 с.
2. Кизь Г.В. Мезолитические местонахождения Мирное 2 и 3 // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. - К., 1980. - С. 24-25.
3. Там же, с. 25-26.
4. Станко В.Н., Долуханов П.М., Сефериадес М., Смынтына Е.В., Пилипенко Г.П., Голобородова Е. Мезолит Южной Бессарабии // Записки історичного факультету ОДУ. - 1999. - Вип. 8. - С. 55-57.
5. Сминтина О.В. Археологічні розвідки пізньомезолітичного Подунав'я // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. - 2000. - Вип. 9. - С. 34-37.
6. Станко В.Н. Эпоха мезоліту // Давня історія України. - Т. 1. Первісне суспільство. - К., 1997. - С. 142-143.
7. Станко В.Н. Поздний палеолит и сложение мезолита в степях Северного Причерноморья // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. - К., 1980. - С. 5-20.
8. Телегін Д.Я. Мезолітичні пам'ятки України. - К., 1982. – С. 70-72.
9. Станко В.Н. К проблеме сложения гребениковской культуры // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья. - К., 1986. - С. 13-25.
10. Станко В.Н. Кризис охотничьего хозяйства и возникновение скотоводства в азово-причерноморских степях // Древности. – Харьков, 1995. - С. 6-11; Коробкова Г.Ф. Истоки неолитизации: к проблеме хозяйственно-культурного развития Северо-Западного Причерноморья в эпоху мезолита // Studia praehistorica. - 1992. - V. 11-12. - С. 28-34.
11. Коваленко С.И., Цой В.Б. К вопросу о развитии позднемезолитических индустрий в Карпато-Днестровском регионе // Stratum plus. – 1999. - № 1. – С. 257-262.